

Oksehamna i Magnilldalen

1929 – 1960

Dølafe-avlen kom inn i faste former på slutten av 1800-tallet. Ett av de tiltak som ble satt i verk var å opprette lokale feavlslag utover i bygdene. Formålet var å konsolidere rasen gjennom okser som hadde et utseende i samsvar med det vedtatte rasepreget, og som ble vurdert som verdifulle avlsdyr. Disse såkalte foreningsoksene kunne nyttes av alle medlemmene i laget, og erstattet private okser som måtte finnes på gardene. Oksene ble plassert hos private förverter.

I kjølvannet av dette tiltaket meldte det seg et nytt problem, nemlig hvordan en skulle ta hand om oksene om sommeren. De var såpass voldsomme i sin oppførsel at de ikke kunne gå sammen med den øvrige bølingen på garden, og det var heller ingen løsning å holde dem inne. På styremøte i Nord-Østerdal krets av Norges Bondelag på Tynset 3. oktober 1928 ble tanken om en felles oksehamn for distriktet diskutert. Det ble valgt en komité for å arbeide videre med saken. Gruppen hadde representanter fra Os i nord til Ytre Rendal i sør. Den samme høsten hadde komiteen befaring i Magnilldalen og

besiktiget Ryan, en eiendom som tilhørte Tynset kommune. Eiendommen ble funnet å være godt skikket for formålet. Det ble forhandlet fram ei leieavtale med kommunen for en periode på 10 år, og det ble bestemt å opprette et beitelag – Magnilldalen oksehamn, med eget styre.

Møteprotokollene og regnskapsprotokollen for beitelaget gir oversikt over drifta i de 31 årene oksehamna eksisterte. Seterbøkene på Ryan seter som er intakt fra 1943 gir innblikk i hvordan livet artet seg for dyr og gjeter i hamna.

Drifta

Det første som måtte gjøres var å få gjerdet inn området. I første omgang ble det kjøpt inn 90 bunter piggtråd, 500 gjerdestolper og 300 staur. Det ble besluttet å søke Hedmark Landbruks-selskap om bidrag, men slik støtte ble ikke gitt. Etter en utvidelse i 1938 hadde hamna en utstrekning på 9000 dekar, og gjerdet hadde en lengde på vel 10 km. Det ble videre gjerdet inn et eget beiteområde for unghester og hingster i direkte til knytning til okse-

Okseslipp i Magnilldalen. Oksene ble sluppet samtidig på et gitt tidspunkt, og det ble hissige kamper for å få etablert en rangorden.

Foto: Gamle Tynsetbilder. Tynset Rotary Klubb. Tynset 1980.

hamna. På slutten av 1940-tallet ble det også opprettet et beitefelt opp mot Busjøvorda for hopper. Men her ble det mange problemer fordi hestene stadig rømte, og hamna ble avviklet etter bare noen få år.

Første driftsåret var sommeren 1929. Oksene kom fra alle bygdene i Nord-Østerdalen. Senere ble det tatt inn dyr fra flatbygdene på Hedemarken og Solør, og fra Trøndelag. Fra de nærmeste bygdene leide bøndene dyra fram til hamna til fots. Okser ble videre sendt med tog til Tynset, og så gikk de med dem derfra, en strekning på 23 km og en spasertur på ca. 6 timer. Etter at biltransport ble vanlig ble dyra fraktet med lastebil til Lonåsen, og derfra ble de leid de 13 kilometerne inn til beitet. Noen av oksene startet marsjen fra Fossbakken. Først i 1953 kom det bilvei helt fram til Ryan. Dette året kunne oksene hentes tilbake med bil.

Oksene ble leid inn til hamna med stang festet til nese-ringen og tau rundt horna. På okser som hadde et spesielt hissig gemytt ble det i tillegg brukt fotseler (tau festet til frambeina).

Foto: Gamle Tynsetbilder. Tynset Rotary Klubb. Tynset 1980.

Utgifter til gjerding og gjeting ble dekket gjennom en avgift per dyr. I begynnelsen ble det nyttet følgende beitesatser: For okser 2 år og eldre kr 40, for okser under 2 år kr 20. Det ble også foreslått å gi et tilbud om å slippe hester i hamna. Prisen skulle være kr 20 for 2 års hest, og kr 30 for hester 3 år og eldre. De nevnte prisene for okser ble fra 1930 justert ned til kr 35 og 15, og det var satser som ble beholdt fram til 1940-åra. Det ble innført en sats på kr 2 per dyr for fritt dyrlegetilsyn. I 1951 ble det vedtatt at hamneavgiften skulle heves til kr 45 for okser 2 år og eldre, og 25 for okser under 2 år. Hamneavgiften for hest var henholdsvis kr 30 og 40 per dyr.

I 1930 var ble det sluppet 53 okser

*Ryan seter på 1930-tallet. Steinfjøset kan sees mellom doet og seterhusene.
Rundt vangen var det piggtrådgjerde med fire lag piggtråd. I feltet hadde gjerdet vanligvis fem lag piggtråd.
Kopiert fra privat album Odd Sigmund Bredesen.*

og 9 hester. Belegget var på det høyeste i 1938. Dette året var tallet 88 okser og 9 unghester i hamna. Bruken av beitet i Magnilldalen kunne variere noe fra år til år, men holdt seg oppe også etter krigen. For 1950 rapporteres det om et belegg på 81 okser og 8 hester. På slutten av 1950-åra gikk dyretallet i hamna ned, og styret i hamnelaget begynte å overveie om drifta skulle avvikles. I 1960 ble det sluppet 38 okser og 3 unghester. Dette året utløp leiekontrakten med Tynset kommune. Det ble forhandlet om videreføring, men det ble det ikke noe av. Dermed ble det slutt for oksehamna i Magnilldalen. For sommeren 1961 ble det etablert ei oksehamn ved Kongsbekken i Einunnaldalen, men det ble med det ene året.

Dyra ble sluppet på beitet en av de siste ukene i juni, og hentet tilbake ca.

10. september. Beiteperioden ble dermed ca. 80 dager. Tidligste dato for beiteslipp som er notert i hamnelagets møteprotokoll var 17. juni i 1930. I 1955 ble oksene sluppet så seint som 5. juli, mens de ble hentet 10. september. Beitesommeren ble likevel betegnet som en av de aller beste; oksene var i meget godt hold ved henting.

I 1944 ble spørsmålet om telefon inn til Ryan tatt opp med telegrafverkts bestyrer på Tynset. I et styremøtereferat står det følgende: "Ved å benytte grov hesjetråd skulle det la seg gjøre med rimelige omkostninger." Det ble besluttet å legge telefon inn til hamna hvis nødvendig materiale kunne skaffes. Telefonstolper ble kjøpt inn og satt opp, og telefonforbindelsen var i funksjon fra 1945. På årsmøtet i laget samme høst "besluttet å anskaffe 20 stolper til forbe-

Ryan seter anno 2006. Foto: Forfatteren.

dring av den lagte telefonlinje som delvis er lagt på trær slites løs av vinden og følgelig blir liggende helt ned på bakken.” For gje-teren var det et stort fremskritt å ha tilgang til telefon slik at han kunne få varslet når det var noe galt fatt med dyra. Tidligere måtte han gå fram til Lonåsen for å få gitt beskjed.

I årsmøtet i beitelaget i 1947 nevnes kunstgjødsel for første gang for å stimulere veksten på beitet. ”Det besluttes å kjøpe inntil 1000 kg fullgjødsel hvis det kan skaffes.”

Oksene

Okseslippet om våren var en stor begivenhet. Det var et viktig prinsipp at alle oksene skulle slippes samtidig slik at de raskt kunne få etablert en stabil rangorden. I en artikkel i Arbeidets Rett i 1950 beskrives denne begivenheten slik: ”Slipp oksene! Slipp oksene! De kraf-

tige kommandoordene bæres av værdraget langt utover i den brede Magnilldalen. Det praktiske utslaget synes så å si i samme sekund. Det blir en noe søkende bevegelse borte i bakken der 80 okser har stått oppmarsjert. Bevegelsene tiltar – og så durer det løs for alvor. Her skal kreftene prøves. Ingen skal ugrunnet være herre. De virkelige kjempene måler hverandre med olme øyne i noen sekunder, setter nakken i en tue så jordspruten står vidt omkring – så tørner de sammen. Muskelbuntene ligger som rep under det blanke hårlaget, kjøttbergene beveger seg med utrolig smidighet for å få undertak på motstanderen. Alle krefter settes inn i kampen som varer bare et øyeblikk i de fleste tilfeller. Ingen trosser sin underlegenhet. Her er makt en usvikelig lov. Men tross kjempsterke, bøyde oxenakker, tross hivende kraftige oksehorn, tross en vill mølje der tusener av kilo presser i ymse retninger, skjer det ingen skade.”

I dag er piggrådgerdet rundt beitefeltet fjernet, men gjerdestolper står igjen som minne om okeshamna i Magnilldalen. Foto: Forfatteren

Beitegraset er ekstra frodig i Magnilldalen. Tidligere ble området nyttet til utmarksslåtter. Foto: Forfatteren.

Å slippe okser inn i feltet etter det felles okseslippet kunne få dramatiske følger. Solveig Erlien forteller om oksen Stasmann, som fikk det ærefulle oppdraget med å representere dølaferasen ved jubileumsutstillinga på Ekeberg i Oslo i 1959. Da den senere på sommeren ble sluppet på beitet i Magnilldalen fikk den en hard medfart da den utfordret den etablerte rangorden. Om høsten var oksen tynn og i dårlig forfatning. Her er gjeterens beretning om hva som egentlig skjedde i følge seterboka på Ryan: "Kom hit igjen i går kveld, men da var det et syn å møte da

jeg kom her. Jeg møtte 3 okser i veien like fram på her og så fikk jeg se to som gikk ved Busjøbekken ved den gamle vegen, så jeg tenkte at nå skal du tru det ser trivelig ut her. Det ble sluppet en okse her i går og det er nok det som har satt f...skapet i sving. Den stakkaren som kom i går var så blodet og fæl så det var grusomt å se på ham. Jeg fikk han ikke før inn i hamna så ble han stang ut igjen. Endskapen ble at jeg måtte ha ham inn på vangen og der har han ligget på samme flekken i hele natt. Jeg vet ikke riktig hva jeg skal gjøre med ham, men jeg tror han får gå på vangen en stund til han får grodd sammen alle piggråd driftene."

*Situasjonsbilde fra hestehamna
(hingster og unghester).*

Kopiert fra privat album Odd Sigmund Bredesen.

Stort sett forløp somrene uten skader av betydning på dyra. Men noen uhell skjedde. I 1940 ble det rapportert at to okser hadde forulykket. I seterboka i 1943 står det følgende: "Kom hit i natt kl 12 på grunn av et ulykkestilfelle for å hjelpe til med å dra opp en hest fra en underjordisk kilde her i feltet, som var død og maktesløs." Det var tre hester som hadde løpt ned i myrhullet, og i alle fall en av dem var det ikke mulig å få opp igjen. I 1948 skriver gjeteren følgende: "Det har vært nokså mange uhell her i sommer. Først fant jeg oxen til Peder Oddlien død straks bortafor vangen her. Så måtte vi slakte en okse tilhørende Østby Fevlslag. Oxen til Floor på Tolga var det ikke rart med, men det er no over. Østgårdsoksen går på vangen her på tre ben, og det er bare uvisst hvordan det vil gå."

Når oksene hadde roet seg etter slippet gikk de stort sett fredelig på beitet. De ble merkbart fredeligere med årene. Mange av oksene kom igjen fra år til år slik at de kjente hverandre igjen og de kjente igjen beiteområdet. Kanskje hadde også avls-

arbeidet hatt sin virkning ved at okser med aggressivt gemytt hadde blitt luket ut. Oksene holdt seg som oftest innenfor lokale revirer på beitet, men om kvelden kom de gjerne ned til setervangen eller nybrottet/forsøksfeltet som lå innenfor beitet. Da kunne det bli noe knuffing og slåssing og høylydt rauting.

Når det var sol og varmt lå oksene og solte seg om dagen – de lå strødd utover omtrent som på en slagmark var kommentaren til en som besøkte feltet. Var det regn og kaldt holdt oksene seg mer i skogen og de mistrivdes. Her er et notat i seterboka av gjeteren 30. august 1959: "Det har vært et grufullt vær her de siste dagene, snøskurene har gått som senhøstes, og oksene har vært nokså urolige. Jeg har gått rundt gjerdet og talt okser, men de var ganske ampre i dag, så det er nok kaldt åt dem også. De går med rumpa mellom beina og skyter rygg, og så snart de fikk se meg kom de brølende og skulle hilse på meg."

Oksene kunne virke fryktinngytende når de buret og grov med frambeina, og folk som gikk inn i feltet følte seg ikke trygge. De hadde gjerne med seg en høygaffel til å forsvare seg med i tilfelle angrep. Her er en situasjonsrapport skrevet på versefot av Nils Odden Mæleng i seterboka 9. september 1944:

*Jeg går på trappen ut
Og står og ser meg om
Da kommer der en sint stut
Og bæljer: bare kom.
Jeg tar gaffelen og går dit bort
Men det var et beist så stort
Den så ut til å være farlig
Så nå får jeg fare frem varlig.
Og oxen nærmer seg*

*Hvordan går det nu med meg?
Ja, ja huff du er en farlig kar
Det så jeg først nå
Men jeg ble deg no for snar
For jeg lot gaffelen gjennom lufta gå.*

*Da ble du redd, du la på sprang
Du løp for livet ditt
Jeg senket gaffelen med en gang
Jeg hadde forsvaret mitt.*

*Siden jeg det godt forsto
Hva du den gang tenkte på
Du ønsket bare fred og ro
Og i dine skumle tanker stå.*

*Så står jeg nu på Ryvangen
En kald og sur høstkveld
Mens hesteknegg og oksebrøl
fortryller Magnilldalens fjell.*

Noen av oksene var av det olme slaget. Oksen Minnar fra Nøren på Os var beryktet. Den ble leid inn til Magnilldalen av tre karer med stang festet i neseringen, tau rundt horna og fottau. På veien inn til feltet slo den seg vrang og gjorde seg fri fra tauene og rev av seg neseringen. De tre karene måtte flykte opp i nærmeste bjørk. Der ble de sittende inntil Ingulf Os-Eggen kom ruslende med oksen Raumann. Ingulf hadde godt lag med dyr og forstod hva som måtte gjøres. Han slapp Rauman fri og lot de to oksene gå sammen inntil Minnar hadde roet seg. Deretter festet han tauet i neseringen til Raumann igjen og fortsatte marsjen fram til oksehamna mens Minnar fredelig fulgte etter hakk i hæl.

En gang gikk det galt. Ved hentinga i 1958 ble formannen i hamnestyret, Johan Strømsøyen, angrepet av en

*Situasjonsbilde fra oksefeltet.
Kopiert fra privat album Odd Sigmund Bredesen.*

okse da den skulle jages inn på Ryvol-len. Strømsøyen ble stygt maltraktert, og fikk brudd av tre ribbein og det ene kragebeinet, og brist i bekkensetebeinet. Han fikk et opphold i senga på 7 uker, men kom fra hendelsen uten varige mén.

Når oksene skulle hentes fra hamna om høsten kom eierne og gikk mann-gard (kjede) gjennom feltet for å samle dyra på setervangen. Deretter ble oksene puljevis drevet inn i det gamle steinfjøset, og der fikk eierne hektet en stang i neseringen slik at de kunne leies ut. Dermed kunne hjemturen starte, til fots de første årene, med lastebil fra 1953.

Gjetere og gjeting

Det første driftsåret var det to gjetere som passet dyra, senere var det bare én. Erling Bredesen fra Tynset var gjetter i til sammen 10 år i perioden 1943 – 1958. I noen av årene hadde han familien med seg på Ryan. Lønna var i begynnelsen kr 7 per dag. Notater i seterboka gir innblikk i hvordan gjetter-

livet artet seg. Det første som måtte gjøres om våren var å få satt gjerdet. Det var som oftest 3-4 karer som samarbeidet om denne jobben, og den tok flere dager. Her er et notat i seterboka den 22. juni 1944: *"Kom her for å gjerde. Snødrev omtrent som midtvinters. Jeg har vært med og gjerdet mange ganger, men så mye snø har det ikke vært noen gang ved dette årslede. Det er snøfonner over alt. Gjerdet er i en ynkelig forfatning."*

Gjennom sommeren var det fast rutine å gå de 10-12 kilometerne rundt hamna annenhver dag for å sjekke gjerdet og se om noen av dyra hadde brutt seg ut. Det var en tur som tok 2-3 timer. Videre ble det foretatt telling av oksene én gang i uka. Gjeteren gikk alltid med stav, og hadde med seg et knippe med salt som oksene var glad i. Ellers var det å holde løpende oppsyn med dyra. Av og til måtte det rekvireres hjelp fra bygda når noe spesielt hadde skjedd. Da var det å gå fram i Lonåsen for å få gitt beskjed. Dette ble langt enklere etter at det kom telefon på Ryan i 1945.

En viktig del av gjeterjobben var å finne igjen og føre tilbake dyr som hadde rømt fra hamna. Okser som hadde brutt seg ut blandet seg ofte med kuflokker og fant gjerne veien til setervoller i området. Dette var budeiene lite begeistret for. Hester som rømte kunne ta lenger av gårde. *"To unghester forsvant fra hamninga og som vanlig tok de veien til Vingelen, så det ble en liten spasertur på meg."* Det kunne bli lange turer. Her er et notat av Bredesen fra 10. august 1949: *"Jeg har nu hatt en riktig lang fjelltur, for alle hestene i øvre feltet var borte. Jeg startet herfra mandag morgen til saubua ved Gjera, der-*

fra til Gjersjøen, over fjellet til Londalen, derfra til Kvannberget og Ørvildalen, videre til Vingelen, fra Vingelen over kletten til Gjeldalen og Ryseteråsen og Langsetra hvor jeg fant 6 av rømlingene, derfra over til Busjødalen og dermed var turen gjort. Jeg brukte to dager." Det fortelles at etter denne turen var beina så oppsvulmet og støvlene så våte av svette at støvlene måtte skjæres opp for å få de av.

Sommerværet kunne variere. Når det var kaldt og regn var gjeterjobben utrivelig. Den 18. august 1949: *"Snøen ligger helt nede på vangen, ca. 2 tommer. Samtlige her på Ryan, okser og hester iberegnet er no skjønt enig om at dette mildest talt ufyselig."* På slike dager ble det gjerne å holde seg inne på setra og fyre på peisen for å holde varmen. Men når det var sol og varme var stemningen en annen. *"Det er herlige dager i Magnildalen no, både for folk og fe. Det har vært noen riktig fine værdager med herlig solskinn. Oksene ligger og soler seg hele dagen, og gjeteren deres følger eksempelet han også i den utstrekning det lar seg gjøre."*

Gjennom sommeren var det mange som besøkte setra, vedhuggere, fiskere og multeplukkere. Men i perioder kunne det bli ensomt for gjeteren. Den 24. juli 1944 skriver Bredesen følgende: *"Ja, no er jeg blitt alene her på setra. Det har fartet folk her helt siden vi slapp dyra, vedhuggere har ligget her hele tiden, men nå har de dratt hjem for å drive slåttan. Det er litt langsomt å være her helt alene, men det går nok, bare det kunne blitt litt bedre vær. Det har vært kald nordavind i noen dager no, så dyra holder for det meste til i skogen."* Senere på sommeren skriver han: *"Det er så vakkert her i dalen, her trives jeg, sommeren er bare så alt for kort. Snart har vi høsten igjen, en lang vinter å vente og stun-*

de seg gjennom, til jeg atter kan flytte hit.”

I 1949 oppsummeres sommeren slik: *”Ja, så lakker og lir det mot slutten av sommeren, som riktignok ikke var noen sommer, men en kort og mild vinter. Jeg er i grunnen lei av jobben, så jeg tenker noen annen kan overta no. Hvis den neste gjeteren trives så godt som jeg har gjort, så skal han ikke klage, og hvis dyra bare er snille og rolige, kan han ha det godt også. Disse studentene er et ærlig og greit selskap, hvis det er noe de vil, så sier de fra, bent fram og uten omsvøpp, det er ikke noe baksnakk der.”*

Som nevnt tidligere sa Tynset kommune opp leiekontrakten med hamnelaget etter beitesesongen i 1960, og dermed måtte oksehamna i Magnildalen avvikles. Egentlig var ikke det noen ulykke. Den kunstige sædoverføringen fikk sitt gjennomslag i begynnelsen av 1960-åra, og okseholdet ble etter hvert erstattet av inseminører som hadde med seg oksesæd fra Hamar. Dermed hadde tida løpt ut for foreningsoksene, og det var heller ikke lenger noe behov for en egen oksehamn. Men dermed var det også slutt på en interessant epoke og et fargerikt innslag i husdyrholdet i nordøsterdalsbygdene.

Kilder

Simensen E. Rasestrid i storfeavlens – østerdalsfeet blir til. Årbok for Nord-Østerdalen 2002, Musea i Nord-Østerdalen, 73-82.

Møteprotokoll I og II for styret i Magnildalen oksehamn. Nordøsterdalsmuseet, Tynset Regnskapsprotokoll for Magnildalen oksehamn. Nordøsterdalsmuseet, Tynset Seterbok I og II på Ryan seter (1943-1960). Privat eie.

På okseslipp i Magnildalen. Artikkel i Arbeidets rett 3. juli 1950. Røros

Muntlige kilder:

*Odd Sigmund Bredesen, Tynset
Solveig Ertlien, Tolga*

*Egil Simensen
Norges veterinærhøgskole
Pb. 8146 Dep, 0033 Oslo*